

ԵՐԳԻԾԱՆՔԻ ԴԵՐԸ ԵՎ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ԿԵՆՏՐԱՆԱԿԱՆ ԿԵՔԻԱՅԻՆՆԵՐՈՒՄ

Լիլիթ Ա. Մահակյան

ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. Հոդվածում քննության են առնվում երգիծանքի դրսևորումները հայ ժողովրդական կենդանապատում հեքիաթներում: Երգիծանքը դիտարկվում է իբրև գեղարվեստական յուրացման ձև, ինչով բացահայտվում են մարդկային թերություններն ու արատները: Երգիծանքը հանդես է գալիս որպես սուր խոսքային, գեղարվեստական միջոց և մշտապես ունեցել է կարևոր դեր հասարակական գիտակցության ձևավորման գործընթացում: Կենդանական հեքիաթների մեջ երգիծանքը ոչ միայն խոսքի հնարանք է կամ զվարճանքի աղբյուր, այլև բարոյախրատական ու արժեքային կարևոր ուղենիշ: Մեթոդներ և նյութեր. Ուսումնասիրությունն իրականացվել է տեքստաբանական, պատմահամեմատական և տիպաբանական մեթոդներով՝ հիմնվելով հայ ժողովրդական կենդանական հեքիաթների, ազգագրական և առակագրական աղբյուրների վրա: Նյութերի համեմատական դիտարկումը թույլ է տվել նաև նկատի ունենալ այլ ժողովուրդների բանահյուսական զուգահեռները, ինչը հնարավորություն է տվել բացահայտելու երգիծանքի ընդհանուր դրսևորումները կենդանական հեքիաթներում: Վերլուծություն. Կենդանական հեքիաթներում երգիծանքը դրսևորվում է կերպարների հակադրության միջոցով, երբ խորամանկն ու միամիտը հանդես են գալիս որպես ծաղրող և ծաղրվող: Այս առումով ամենահաճախ հանդիպող կերպարներն են աղվեսը և գայլը. առաջինը հանդես է գալիս որպես խելացի ու հնարամիտ կերպար, երկրորդը՝ որպես հիմար ու անհեռատես: Երգիծանքը կիրառվում է նաև կուտակային (կոմուլյատիվ) կառուցվածքով, երբ աննշան միջադեպից ստեղծվում է մեծ իրարանցում՝ ձևավորելով ծիծաղելի ու գրոտեսկային իրավիճակներ: Նուրբ հումորի և սուր ծաղրի համադրությունը ոչ միայն զվարճացնում է ընթերցողին, այլև ընդգծում է տվյալ վարքագծի սխալ և անընդունելի կողմերը: Արդյունքներ. Վերլուծության հիման վրա պարզ է դառնում, որ հայ ժողովրդական կեն-

դանապատում հեքիաթներում երգիծանքը դաստիարակչական սուր միջոց է: Այն անխնա ծաղրում է ազահությունը, ծուլությունը, վախկոտությունը, միամտությունը և այլ թերություններ՝ միաժամանակ մատնանշելով իդեալական վարքագծի օրինակները:

Բանալի բառեր՝ *երգիծանք, ծաղր, կենդանապատում հեքիաթներ, խորամանկություն, կուտակային կառուցվածք:*

Ինչպես հղել՝ Սահակյան Լ. *Երգիծանքի դերը և դրսևորումները հայ ժողովրդական կենդանապատում հեքիաթներում* // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի: 2025: Հ. 2 /28/: 133-142 էջեր: DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-133

THE ROLE AND MANIFESTATIONS OF SATIRE IN ARMENIAN FOLK ANIMAL TALES

Lilit A. Sahakyan

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS, Yerevan, RA

Abstract

Introduction: This article examines the manifestations of satire in Armenian folk animal tales. Satire is considered as a form of artistic cognition through which human flaws and vices are revealed. It functions as a sharp rhetorical and artistic device and has consistently played an important role in the formation of social consciousness. In animal tales, satire is not merely a rhetorical device or a source of amusement but also serves as a moral and axiological guidepost. **Methods and Materials:** The study was conducted using textual, historical-comparative, and typological methods, drawing upon Armenian folk animal tales, ethnographic records, and fable collections. Comparative analysis of the material has made it possible to take into account parallels in the folklore of other nations, thereby revealing the common manifestations of satire in animal tales. **Analysis:** In Armenian animal tales, satire is expressed through the opposition of characters, where the cunning and the naïve appear respectively as the ridiculer and the ridiculed. The most frequently encountered figures are the fox and the wolf: the former is portrayed as clever and resourceful, while the latter embodies foolishness and shortsightedness. Satire is also employed through cumulative plot structures, where a trivial incident escalates into major commotion, creating humorous and grotesque situations. The combination of subtle humor and sharp ridicule not only entertains the reader but also highlights the erroneous and socially unacceptable aspects of certain behaviors. **Results:** The analysis demonstrates that satire in Armenian folk animal tales functions as a powerful pedagogical tool. It relentlessly mocks greed, laziness, cowardice, gullibility, and other shortcomings, while simultaneously pointing to exemplary models of ideal behavior.

Key words: *satire, ridicule, animal tales, cunning, cumulative plot structure.*

Citation: Sahakyan L. // "Scientific Works" of SCAS NAS RA, Gyumri, Vol. 2 (28), 133-142pp., DOI: 10.52971/18294316-2025.28.2-133

ՆԱԽԱԲԱՆ. Երգիծանքը մարդկային մշակույթի անբաժան մասն է. այն գոյություն ունի նույնքան, որքան մարդկությունը: Բնության մեջ մարդն է միակ արարածը, ով կարող է և՛ ծիծաղել, և՛ ծիծաղ առաջացնել: Ինչպես ծիծաղն է անբաժան մարդկային կյանքից, այնպես էլ երգիծանքն է կապված մարդու գործունեության ու ստեղծածի հետ: Այդ պատճառով էլ

ծիծաղն ու երգիծանքը դառնում են մարդկային կյանքի կարևոր բաղադրիչներ՝ առնչվելով առօրյա իրավիճակներին, արտացոլվելով գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ:

Երգիծանքն իր բառարանային նշանակությամբ մեկնաբանվում է որպես երգիծական խոսք, խայթող, ծակող խոսք, ծաղր [14, էջ 575]: Ըստ Աճառյանի՝ բառը սերում է երգիծանել (արմատն է՝ երգէծ՝ «պատատել, ճեղքել, պայթեցնել, ճաքեցնել») բառից, որի մեջ գտնում ենք «զավեշտ» իմաստը, ինչը հնում չկար [1, էջ 43]: Երգիծանքը գեղարվեստական սուր միջոց է, խոսքի հնարանք՝ ուղղված կյանքի տարբեր արատավոր երևույթների ու թերությունների քննադատմանը: Այն մշտապես հարմարվում է ժամանակի պահանջներին, մշտապես արդիական է և փոփոխական, ինչի շնորհիվ պահպանում է իր կենսունակությունը: Շոպենհաուերը գտնում էր, որ ծիծաղը առաջանում է այն ժամանակ, երբ մենք հանկարծ նկատում ենք, որ մեզ շրջապատող աշխարհի իրական առարկաները չեն համապատասխանում դրանց մասին ունեցած մեր պատկերացումներին ու գաղափարներին [21, էջ 9]: Ծիծաղելի է այն, ինչը չի համապատասխանում իրերի ընդունված դասավորությանը, ինչը սովորականի շրջանակներից դուրս է, արտասովոր է և առաջանում է անսպասելի: Այս ամենի հիմքում ընկած է վախը, քանզի ամեն անսպասելի հանդիպում արտասովորի հետ վախենալի է: Միայն համոզվելուց հետո, որ այդ վախենալին վտանգավոր չէ, մարդն սկսում է ծիծաղել. այստեղից էլ՝ վախի հաղթահարում=>ծիծաղ բանաձևը [23, էջեր 62-63]: Ընթերցողը սովոր է հեքիաթներում ազաի գայլին, օրինակ, տեսնել իշխողի դերում իրենից թույլ ու անճար կենդանիների նկատմամբ, այլ ոչ թե հակառակը, բայց վերջինս երգիծական իրավիճակներում զոհ է գնում անգամ հենց իրենից թույլերին՝ խեղճ ու անճար կենդանիներին՝ Էշին, ձիուն, գառանը, ոչխարին [2, էջ 207]: Կամ Էշին ուտելուց առաջ գայլը կատարում է նրա վերջին խնդրանքը՝ հանել նալը սմբակից, և աքացի է ստանում: Կենդանապատում հեքիաթի հերոսը կամ իրավիճակը հաճախ դիտվում են որպես անսովոր, հակասող ընդունված նորմերին, և ընթերցողի նախնական արձագանքը կարող է լինել զարմանք կամ նույնիսկ վախ՝ ինչպես և են ուժեղները թույլ, հիմարները՝ հաջողակ, խորամանկները՝ միամիտ: Հասկանալով, որ այդ արտասովոր երևույթը կամ իրավիճակը իրական սպառնալիք չեն, այլ ընդամենը ծաղրանք կամ չափազանցություն՝ ընթերցողը ծիծաղում է: Երգիծանքի գաղափարական բովանդակությունը միշտ բնորոշվում է ժխտման և հաստատման միասնությամբ, և նրա ենթատեսականների՝ սատիրայի և հումորի տարբերությունը կախված է այդ երկու կողմերի փոխհարաբերությունից: Սատիրայի մեջ կերպարները ցուցադրվում են իրենց ողջ այլանդակությամբ՝ ժխտելով պատկերավոր իրականությունը, իսկ հումորի մեջ ծաղրվում և դատապարտվում է որևէ մարդկային թերություն, բայց այն կրող անձնավորությունն ամբողջովին չի ժխտվում [16, էջեր 127-128]: Այսպես օրինակ՝ ազաի գայլը կամ հիմար արջը ներկայացվում են որպես արատավոր բնավորությունների կրողներ, որոնց վարքագիծը ծաղրի է արժանանում, դատապարտվում, խորամանկ աղվեսը, որին ժողովուրդը ծիծաղի առարկա է դարձնում, միևնույն ժամանակ գնահատվում է իր խելքի և հնարամտության համար:

Ոչ ոք ապահովված չէ ծաղրվելու վտանգից, որովհետև ոչ ոք համոզված չէ, որ ինքը բացարձակ անթերի և անփոփոխ մեծություն է: Ահա թե ինչու երգիծանքից վախենում են բոլորը, նույնիսկ նրանք, ովքեր ուրիշ ոչ մի բանից չեն վախենում [15, էջեր 54-55]:

Վ Ե Ր Լ ՈՒ Ծ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն. «Լինելով միշտ լուսամիտ, լավատես, բարուն ու առաջադիմականին ձգտող՝ ժողովուրդը երգիծանքի թիրախ է դարձրել այն թուլությունները և արատները, որոնք խոչընդոտել են հասարակական կյանքի առաջընթացը» [17, էջ 61]: Երգիծանքը, լինելով ժողովրդական ծագման և ժողովրդական մտածողության արդյունք, իր արտահայտությունը գտել է ժողովրդական բանահյուսության մեջ: Երգիծանքի դրսևորումները հատկապես նկատելի են կենդանապատում տիպի հեքիաթներում, որտեղ կենդանիները այլաբանորեն մարմնավորում են մարդկանց՝ իրենց թուլություններով ու առաքինություններով: Կենդանապատում հեքիաթների հիմքում ընկած են հնագույն տոտեմական աշխարհայացքը և համապատասխան պատկերացումներ, որոնց վրա ձևավորվել են զանազան առասպելական գրույցներ կենդանիների բնավորության, հատկանիշների, հնարամիտ արարքների մասին [13, էջ 164]: Երբ կենդանիները ներկայացվում են որպես մարդկանց այլաբանություններ, ծիծաղն արդեն դուրս է գուտ զվարճանքի շրջանակից. այն դառնում է **սխալների գիտակցման և ուղղման միջոց**: Նապաստակի խորամանկությանը կուլ գնացած արջը կամ առյուծին խաբած աղվեսը ոչ միայն ծիծաղելի են, այլև օրինակ՝ ցույց տալու համար, որ ուժն ու իշխանությունը պետք է գուժակցվեն խելքի ու զգուշության հետ: Սովորաբար կենդանիների մասին հեքիաթներն ընկալվում են կա՛մ որպես զվարճալի ու ծիծաղելի պատմություններ, կա՛մ էլ որպես բարոյախրատական առակներ արձակով: Սակայն միշտ չէ, որ կենդանիների մասին պատմությունները հետապնդել են միայն զվարճացնելու կամ ուսուցանելու նպատակ [20, էջ 73]: Կենդանապատում հեքիաթները այլաբանորեն ներկայացնում են մարդկային կյանքը՝ նրա դրական և բացասական կողմերով: Իրենց հուզական բովանդակությամբ և նպատակներով տարբեր են նաև երգիծական պատկերներն ու ծիծաղի տեսակները, որոնք, սակայն, միշտ չէ, որ ծիծաղելի են. միայն այն դեպքերում, երբ տվյալ կենդանու արտաքին տեսքը հիշեցնում է մարդկանց որոշ բացասական հատկություններ [21, էջեր 48-53]: Ծիծաղի բնույթը կախված է նախ պատկերվող երևույթի էությունից: Այս առումով գուժահեռները տանում են դիմակահանդես, ուր ներկայացված է մարդկային «շրջված» աշխարհը: Այն մի յուրատեսակ հայելի է, որն իր մեջ արտացոլում է մարդկային կյանքն անուղղակի կերպով [23, էջ 64]: Երկու դեպքում էլ գործող հերոսները կենդանիներն են, որոնք որքան էլ իրենց էությամբ չար ու սևավոր են, դիմակահանդեսում դառնում են ծիծաղելի՝ փորձելով դրսևորել մարդկային վարք:

Հայ ժողովրդական կենդանապատում հեքիաթները՝ արկածային, երգիծական, բարոյախրատական բաժանումներով, սյուժեների բազմազանությամբ կարևոր տեղ են զբաղեցնում հեքիաթների ժանրային համակարգում: Նրանց բնորոշ ամենակարևոր առանձնահատկություններից մեկը երգիծանքն է: Կենդանապատում հեքիաթները լի են սուր հումորով, տալիս են փայլուն գրոտեսկային պատկերներ անդրդվելի ծուլների, ամեն ինչ շփոթով անող հիմարների [20, էջ 94]՝ նպատակ ունենալով դաստիարակել՝ ծաղրելու միջոցով ցույց տալով վատը, թերին, արատավորը: Արատավոր են ծուլությունը, ազահությունը, անշնորհքությունը, երկչոտությունը, ժլատությունը, անհեռատեսությունը և այլն: Երգիծական, ծաղրական իրավիճակ ստեղծում են հենց իրենք՝ կենդանիները, որոնք հաճախ հայտնվում են

իրենց իսկ «փորած փռսի մեջ»: Ծաղրելով ու քննադատելով այս կամ այն թերությունը՝ հեքիաթում միշտ հասկացվում է, թե որն է ճիշտը, իդեալականը:

Կենդանապատում հեքիաթներում երգիծական իրավիճակ դրսևորվում է երկու հակադիր բևեռների միջոցով, նրանց բախումից, որոնք են ծաղրողն ու ծաղրվողը: Այսպես, ծաղրողի դերում հանդես է գալիս հիմնականում այն կենդանին, որը կարողանում է խորամանկել, հնարամտորեն գտնել ելքը՝ հոգուտ իրեն, իսկ ծաղրվողի դերում համապատասխանաբար միամիտ, հիմար կենդանին է: Մակայն երբեմն պատահում է, որ ծաղրողն ու ծաղրվողը փոխում են իրենց տեղն ու դերը՝ խորամանկը հայտնվում է ծիծաղելի իրավիճակներում՝ իր անուշաղբության, երբեմն էլ միամտության «շնորհիվ»: Այսպես, օրինակ՝ աղվեսին հնարամտորեն խաբում են աղավնին, ագռավը, կաքավը և այլք՝ պատվիրելով իրենց ուտելուց առաջ նախ «Հայր մեր»-ն ասել, ու հենց աղվեսը բացում է բերանը, արագորեն փախչում են նրա բերանից. սա ավելի է սրում իրադրությունը՝ առաջացնելով ավելի սուր ծիծաղ: Ինչպես հայկական «Աղուէսն ու Ագռավը» [6, էջ 349], «Աղուէսն ու Աղավնին» [6, էջ 350], «Կաքավը և աղվեսը» [8, էջ 512] հեքիաթներում ենք հանդիպում խաբվող աղվեսին, այնպես էլ մի շարք ժողովուրդների հեքիաթներում (ռուսական, գերմանական [25], հնդկական [27, էջ 12] ենք տեսնում թե՛ միամիտ [22, էջ 16], թե՛ խորամանկ [22, էջ 18] աղվեսին [24, էջ 88], որը միշտ հասնում է իր նպատակին՝ ծիծաղելի իրավիճակների մեջ դնելով կենդանիներից հատկապես գայլին, արջին, ուղտին [6, էջ 256]:

Նշենք, որ երգիծանք ասելով՝ չպետք է նկատի ունենալ, որ կենդանապատում հեքիաթներն ընթերցելիս մեր մեջ պետք է առաջանա անգուսպ ծիծաղ: Երգիծանքն այստեղ դրսևորվում է ոչ թե սուր կերպով, այլ ընդհակառակը՝ շատ մեղմ, նուրբ ձևով: Պարզապես հեքիաթներն ընդգծված են նուրբ հումորով:

Ամենատարածված հակադրությունն ստեղծվում է աղվեսի ու գայլի միջև՝ երգիծանքով համեմված: Պետք է նկատել, որ երգիծական իրավիճակները դրսևորվում են ոչ միայն որևէ իրադրության մեջ, այլև խոսքում: Լեզուն հսկայական շտեմարան է բառերի, որոնք մեծ զենք կարող են դառնալ ցանկացած պահի՝ ձևավորելով խոսքի երգիծանք: «Գել ախպեր», «սանահեր գել» արտահայտություններով, իսկ հետևից էլ՝ «խելքից պակաս ու փանաքի», կեռպոչ ախմախ» [11, էջեր 439-441] անվանելով գայլին՝ շողոքորթ աղվեսը միշտ հասնում է իր նպատակին՝ ծիծաղելի իրադրության մեջ դնելով խեղճ ու հիմար կենդանուն: Զավեշտալի է. երբ հեքիաթի հերոսները միմյանց դիմում են «բաջօղի», «մոքիրօղի», «քեռի», ունեն մարդկային անուններ՝ Բագոս, Թևաթորոս, Մարկոս [11, էջ 19] և այլն: Տեսնում ենք, թե ինչպես է «քավոր աղվեսը» [11, էջ 414] հեզնանքով ու ծաղրով գովաբանում գայլին.

-Օ՜, բարձր է Բագո՛ւս,
Չանարժան է Մարկոս,
Շուրջ գիկա Թևաթորոս,
Օռշնած աղ, կեցի վըր քրուն
Փախնիմ էթամ հըտ ձորուն [11, էջ 419]:

Կամ գայթակղում է գայլին՝ համոզելով ուտել թակարդի պանիրը, քանի որ ինքը պասի մեջ է, պանիր չի կարող ուտել: Երբ գայլն ընկնում է թակարդը, աղվեսն ասում է.

«Նայեցի երկնքին, տեսա պասը վերջացել է, ուտիսն է սկսվել, երբ գան որսորդները, գել ախպեր, պահքդ կվերջանա, ուտիսդ կսկսվի» [5, էջեր 298-299]:

Պետք է նշել, որ ընթերցողի համակրանքը խորամանկ և հնարամիտ կենդանու կողմն է, սակայն ոչ նրա համար, որ արդարացնում է վերջինիս: Պարզապես ընթերցողը ծիծաղում է խաբվողի հիմարության, անհեռատեսության և տգիտության վրա, որի համար էլ արժանի է, որ իր վրա ծիծաղեն: Բիարկել, գայլը չի ցանկանում հետ մնալ աղվեսից, որոշում է «մոտ հանել», բայց ձախողվում է՝ նմանվելով այն «առասպելական հիմարին», ով հաճախ ինքն է ստեղծում այդ ծիծաղելի իրավիճակները՝ ինքն ընկնելով ծիծաղելի դրության մեջ: Աղվեսը կարողանում է խաբել իր շրջապատի բոլոր կենդանիներին, և դա մեզ տեսանելի է դառնում նուրբ հումորի միջոցով: Նա խորհուրդ է տալիս գայլին պոչով ձուկ կամ հարստություն բռնել («Խաբլան Աղվես» 11, էջ 427), «Աղվեսու ու գիլու հեքիաթ» [11, էջ 439]) թաթը դնել ջրաղացի քարի տակ [6, էջ 356], կամ հնարամտորեն խուսափում է առյուծի դատաստանից՝ իր տեղը «գիջելով» գայլին [6, էջ 360], իսկ հիմար գայլը միշտ միամտորեն հավատում է ու պատժվում:

Մի խումբ հեքիաթներում էլ գայլին կարողանում են հիմարացնել և մահից խուսափել տալ էշը, ձին, ջորին [6, էջ 256], որոնք խորհուրդ են տալիս ուտել իրենցից ամենաերիտասարդին: Գայլը ուզում է կարդալ էշի սմբակի տակ գրված տարիքը, բայց աքացի է ստանում և փոխում գետնին, իսկ աղվեսն էլ փառք է տալիս իր նախնիներին, որ իրեն գրել-կարդալ չեն սովորեցրել [11, էջ 432]: «Աստված զիմ վարժապետի հոգին լուսավորե, օր ընձի փակագիր կարդալ չը սորվեցուց» [11, էջ 433]: Նմանատիպ հեքիաթների շարքում աղվեսի և գայլի կերպարների հակադրությունը դառնում է հայ ժողովրդական երգիծանքի առանցքային կառուցվածքային ձև: Խորամանկի և միամիտի բախման միջոցով հասարակությունը ոչ միայն ծիծաղում է անհեռատեսի հիմարության վրա, այլև հաստատում է խելամտության ու հնարամտության գերակայությունը որպես արժեք:

Հայկական կենդանապատում հեքիաթներում աղվեսի և գայլի հակադրությունը համադրելի է ռուսական [19] և եվրոպական հեքիաթների հետ, որտեղ նույն կերպարները հանդես են գալիս խորամանկի և հիմարի դերերում: Նույն տիպի երգիծական մոտիվներ հանդիպում են նաև հնդկական բանահյուսության մեջ [26]: Հնդկական Պանչաթանտրայի [27] առակներում կենդանիների հակադրությունը նույնպես կառուցվում է երգիծական իրավիճակների վրա. միամիտներն ու մեծամիտները միշտ ծաղրվում են, իսկ խելամիտները հաղթում են: Այս համեմատական դիտարկումները ցույց են տալիս, որ կենդանապատում հեքիաթներում երգիծանքը համամարդկային երևույթ է, որը յուրաքանչյուր ժողովուրդ հագեցնում է իր մշակութային ու արժեհամակարգային յուրահատկություններով:

Երգիծանքի ֆոնի վրա խորամանկ կամ ավելի ճիշտ հնարամիտ եղանակով մահից փրկվում է կապիկը «Կիրիբի հեքիաթում» [11, էջ 436]: Նրան փորձում է միամտեցնել կրիան, բայց կապիկը միամիտ չէ և կրիայի ասածին, թե թագավորին պետք է կապիկի ջիգյարը, պատասխանում է, որ մոռացել է ծառի վրա: Երգիծանքի նուրբ դրսևորման մի ձև տեսնում ենք «Օղտըն պար կյալը» [8, էջ 226] հեքիաթում: Հենց վերնագրի մեջ արդեն երևում է երգիծանքը: Ուղտը որոշում է պարել կամրջին և իրեն ու էշին գցում գետը:

Կենդանապատում հեքիաթների մեջ առանձնացնենք նաև մեկ այլ խումբ, որտեղ երախտամոռ ու անշնորհակալ կենդանիներն են հայտնվում ծիծաղելի իրավիճակներում՝ իբրև շնորհակալություն՝ վատություն անելով՝ խայթելով: Այսպես, օձը, կարիճը ի բնե սովոր են անընդհատ խայթել, վնասել, իսկ գոհի դերում կրկին անմեղներն են, նույնիսկ նրանք, ովքեր երբևէ լավություն են արել, բայց հեքիաթի վերջում, միննույնն է, միշտ արժանիորեն պատժվում են աղվեսի, ձկան և այլ կենդանիների ձեռքով [8, էջ 225]: Այս խմբի հեքիաթներում երգիծանքը ծառայում է բարոյական արդարության վերականգնմանը. երախտամոռ և վնասատու կերպարները, որքան էլ ժամանակավորապես հաջողության հասնեն, անպայման հայտնվում են ծիծաղելի ու պատժելի իրավիճակում: Այսպես երգիծանքը դառնում է արդար դատաստան հաստատող խորհրդանշական միջոց:

Կենդանապատում հեքիաթներում առանձին խումբ են կազմում այն հեքիաթները, որտեղ ստեղծվում է «մեծ աղմուկ ոչնչից»: Երգիծական նուրբ հյուսվածքով առաջանում է մեծ իրարանցում, որի պատճառը կարող է լինել մի աննշան բան. դրանք կոմունյատիվ հեքիաթներն են, որոնց մեջ ստեղծված իրավիճակի և պատճառի հակադրությունն ակնհայտ ծիծաղելի է («Նազլու խանում» [12, էջ 6], «Մուկն ու խոռոզը» [3, էջ 233], «Լուսնան Սրեժակը» [7, էջ 241] «Հարսնուկ մուկն է մեռի» [11, էջ 376]): Այս հեքիաթախմբի հերոս մուկն ընկնում է թոնիրը կամ ապուրի մեջ, և նրա դարդից ծառը քարերին է խփվում, ջուրը արյուն է կապում, հովվի փայտը երկու կտոր է լինում, ագռավը թափում է փետուրները, ոչխարը պոկում է պոզերը, աղան բեղերն է ածիլում, ճնճղուկը թևաթափ է լինում՝ «ինչ է, ինչ է, մուկն է մեռել»: Վերջաբանը հաճախ կառուցվում է այնպես, որ ամեն ինչ ընկնում է իր տեղը («Աշըղ այլիլը» [12, էջ 17], «Խոռոզի մը մասալը» [4, էջ 730], «Պոչատ աղվեսը» [9, էջ 434], «Ճնճղու օտաց փուշը» [10, էջ 203]): Ստեղծվում է մեծ խառնաշփոթ մի ինքնագոհ ծոխ քմահաճության պատճառով, որը պահանջում է տերևից իր հետևը սրբել [8, էջ 211], կամ մի լվի՝ գոմաղբի մեջ խեղդվելուց [12, էջ 92]: Մասնագետներից ոմանք այս տիպի երգիծական սյուժեները համեմատում են փրփուրի մեկ պղպջակի հետ, որը գնալով ավելի ու ավելի է մեծանում և մեկ էլ հանկարծ միանգամից ուժեղ պայթում [21, էջ 123]: Կուտակային կառուցվածքով հեքիաթները ցույց են տալիս, թե ինչպես աննշան միջադեպից կարող է առաջանալ մեծ իրարանցում: Երգիծական այս ձևը բացահայտում է անհեթեթ վարքագծի հետևանքները և հասարակական խուճապի ծաղրական բնույթը, ասել է թե՛ հեքիաթները դառնում են ոչ միայն զվարճալի պատում, այլև հասարակական անիրատեսական արձագանքների քննադատություն: Որոշակի կրկնություն-կուտակումներով հյուսվող դիպաշարը պատումին հաղորդում է գրավչություն, թեթևություն, արկածայնություն, երգիծական բնույթ, իսկ դիպաշարի մեջ հյուսվող պատումի կրկնությունը յուրաքանչյուր նոր բաղադրիչի ավելացմամբ նպաստում է կուտակվող շղթայի օղակների հաջորդական շարունակականությանը՝ մտապահելով վերականգնելու հմտությունը, ինչի շնորհիվ զարգանում են նաև երեխայի հիշողությունն ու տրամաբանությունը [18, էջեր 118-129]:

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ. Հայ ժողովրդական կենդանապատում հեքիաթներում երգիծանքը հանդես է գալիս որպես գեղարվեստական յուրացման ինքնատիպ ձև: Այն ոչ միայն զվարճանքի միջոց է, այլև բարոյախրատական գործիք, որի միջոցով ժողովուրդը մատ-

նանշել է մարդկային թերությունները և հաստատել իդեալական վարքագծի օրինակները: Հեքիաթներում երգիծանքը դրսևորվում է հիմնականում կերպարների հակադրության միջոցով՝ խորամանկի և միամիտի, խելամիտի և անհեռատեսի միջև: Կուտակային կառուցվածքի, խոսքային ծաղրի և գրոտեսկի կիրառումը կենդանապատում հեքիաթներին հաղորդում են աշխուժություն և հումոր, իսկ ծիծաղի միջոցով ընթերցողը ոչ միայն զվարճանում է, այլև գիտակցում սխալները: Այսպիսով, երգիծանքը կենդանապատում հեքիաթներում հանդես է գալիս որպես համամարդկային մշակութային երևույթ, որը հայկական միջավայրում ստացել է յուրահատուկ արտահայտություն՝ միավորելով զվարճանքը, քննադատությունը և բարոյական իդեալների ձևավորումը մեկ տեղում:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն ՈՒ Ե Մ ՈՒ Ն

1. **Աճառեան Հր.** Հայերեն արևատական բառարան, հ. 2: Երևան: ԵՀ հրատ.: 1926: 687 էջ:
2. *Բարձրի հայոց բանահյուսությունը*: Երևան: «Զանգակ-97» հրատ.: Ժողովածուն կազմեցին Ա. Ղազիյանը, Սվ. Վարդանյանը: 2004: 380 էջ:
3. *Բիւրակն*. Թիվ 15: 1900: էջ 233 Խարբերդ:
4. *Բիւրակն*. Թիվ 46: 1900: 730 էջ:
5. **Գրիգորյան-Սպանդարյան Մ.** *Լեռնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը*, Երևան: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.: 1971: 477 էջ:
6. **Լալայեան Ե.** *Ազգագրական հանդես, գ. Բ*, Թիֆլիս: Մ. Ռոտինեանցի տպ.-ն: 1897:
7. *Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. V*: Երևան: ԳԱ հրատ.: Նախաբանը՝ Ա. Նազինյանի: 1966: 759 էջ:
8. *Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VII*: Երևան: ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.: Հատորը պատրաստեցին և նախաբանը գրեցին Ա. Նազինյանը, Մ. Առաքելյանը: 1979: 768 էջ:
9. *Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VIII*: Երևան: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.: Հատորը պատրաստեցին Ա. Նազինյանը, Ռ. Գրիգորյանը: 1977: 904 էջ:
10. *Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. X*: Երևան: ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.: Հատորը կազմեց և ծանոթագրեց Ս. Տարոնցին: 1967: 635 էջ:
11. *Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. IX*: Երևան: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.: Հատորը պատրաստեց և առաջաբանը գրեց Մ. Մկրտչյանը: 1968: 649 էջ:
12. **Հայկունի Ս.** *Ժողովրդական առակներ, կենդանական վեպեր*: Վաղարշապատ: Տպ. Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի: 1907: 92 էջ:
13. **Հարությունյան Ս.** *Բանագիտական ակնարկներ*: Երևան: ԳԱ «Գիտություն» հրատ.: 2010 262 էջ:
14. **Մալխասեանց Ստ.** *Հայերեն բացատրական բառարան, հ. I*: Երևան: ՀՍՍՌ պետհրատ.: 1944: 609 էջ:
15. **Մակարյան Ա.** *Երգիծական ստեղծագործություն*: Երևան: Հայպետհրատ.: 1957: 274 էջ:
16. **Ջրբաշյան Էդ.** *Գրականության տեսություն*: Երևան: ԵՀ հրատ.: 1980: 496 էջ:
17. **Սարգսյան Ս.** *Երգիծանքը հայ ժողովրդական հեքիաթներում և առակներում*: Երևան: «Հայաստան» հրատ.: 1975: 159 էջ:
18. **Վարդանյան Ն.** *Կուտակային հեքիաթների և ծիծաղային բանահյուսության որոշ գույքահեղուներ* // Բանբեր Երևանի Համալսարանի, հ.2: Երևան: ԵՀ հրատ.: 2023: 118-129 էջեր:
19. **Афанасьева А.** *Народные русские сказки. том I*. Изд-во "Наука". Москва. 1984. 511 с.
20. **Померанцева Э.** *Русская народная сказка*. Москва. Изд-во Академии наук СССР. 1963. 129 с.
21. **Пропп В.** *Проблема комизма и смеха*. Москва. Изд-во "Искусство". 1976. 183 с.
22. *Русская народная сказка*. Изд-во "Кнебель". Под ред. М. Свентицкой. Москва. 1910. 102 с.
23. *Смех как побочный продукт и движущая сила праздника* // Смех: истоки и функции. СПб.: Изд-во "Наука". Под ред. А. Козинцева. 2002. 62-63 сс.
24. *American Indian myths and legends*, edited by R. Erdoes, Alfonso Ortiz, Pantheon Books Random House. New York. 1984. 526 p.

25. **Grimms'** *Fairy Tales*. https://www.planetpublish.com/wpcontent/uploads/2011/11/Grimms_Fairy_Tales_NT.pdf դիտվել է 10.09.2025
26. *Indian fairy tales*. Collected and translated Maive stokes. Ellis & White. London 1879. 303 p.
27. **Sharma Vishnu**. *Panchatantra*. Pub. by *Rupa Publications*. Translated by G. Chandiramani. New Delhi. 1991. 258 p.

References

1. **Acharyan, Hr.** Armenian Radical Dictionary [*Hayeren armatakan bar'aran*], vol. 2: Yerevan: Yerevan University Press: 1926: 688 p. (in Armenian)
2. Armenian Folklore of Baku [*Baqvi hayoc banahyowsowt'yowny'*]. Yerevan: "Zangak-97" Publishing House. The collection was compiled by A. Ghaziyany, Sv. Vardanyan. 2004: 380 p. (in Armenian)
3. Byurakn [*Byowrakn*]: No. 15: 1900: 233p. Kharberd. (in Armenian)
4. Byurakn [*Byowrakn*]: No. 46: 1900: 730p. Kharberd. (in Armenian)
5. **Grigoryan-Spandarian, M.** Folklore of Nagorno-Karabakh [*Ler'nayin Gharabaghi banahyowsowt'yowny'*], Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR: 1971: 477 p. (in Armenian)
6. **Lalayan, E.** Ethnographic Journal [*Azgagrakan handes*], vol. B, Tiflis. M. Rodinyantsi Printing House. 1897. (in Armenian)
7. Armenian Folk Tales [*Hay jhoghovrdakan heqiat'ner*], vol. V: Yerevan: National Academy of Sciences Publishing House. Preface written by A. Nazinian. 1966: 759 p.. (in Armenian)
8. Armenian Folk Tales [*Hay jhoghovrdakan heqiat'ner*], Vol. VII: Yerevan: Publishing House of the AS of the Arm.SSR. The volume was prepared and the preface was written by A. Nazinian, M. Arakelyan. 1979: 768. (in Armenian)
9. Armenian Folk Tales [*Hay jhoghovrdakan heqiat'ner*], vol. VIII: Yerevan: Publishing House of the AS of the Arm. SSR. The volume was prepared by A. Nazinian, R. Grigoryan, 1977: 904 p.. (in Armenian)
10. Armenian Folk Tales [*Hay jhoghovrdakan heqiat'ner*], vol. X: Yerevan: Publishing House of the AS of the,Arm. SSR. The volume was compiled and annotated by S. Tarontsi. 1967: 635 p.. (in Armenian)
11. Armenian Folk Tales [*Hay jhoghovrdakan heqiat'ner*], vol. IX: Yerevan: Publishing House of the ASof the Arm. SSR. The volume was prepared and the foreword was written by M. Mkrtchyan. 1968: 649 p.. (in Armenian)
12. **Haykun, S.** Folk Fables, Animal Novels [*Jhoghovrdakan ar'akner, kendanakan veper*]. Vagharshapat: Printed by the Mother See of Holy Etchmiadzin: 1907: 92 p.. (in Armenian)
13. **Harutyunyan, S.** Philological Essays [*Banagitakan aknarkner*]. Yerevan: NAS "Science" Publishing House: 2010. 262 p.. (in Armenian)
14. **Malkhasiants, St.** Armenian Explanatory Diction0ary [*Hayere'n bacatrakan bar'aran*], vol. 1: Yerevan: ArmSSR State Publishing House: 1944: 609 p.. (in Armenian)
15. **Makaryan, A.** Satirical Work [*Ergic'akan steghc'agorc'owt'yown*]. Yerevan. Haypethrat. 1957. 274 p.. (in Armenian)
16. **Jrbashyan, Ed.** Theory of Literature [*Grakanowt'yan tesowt'yown*]:Yerevan. YU Press.1980. 496 p.. (in Armenian)
17. **Sargsyan, S.** Satire in Armenian Folk Tales and Fables [*Ergic'anqy' hay jhoghovrdakan heqiat'nerowm & ar'aknerowm*]. Yerevan. "Hayastan" Publishing House: 1975: 159 p.. (in Armenian)
18. **Vardanyan, N.** Some parallels between collective fairy tales and ritual folklore [*Kowtakayin heqiat'neri & c'isergayin banahyowsowt'yan orosh zowgaher'ner*] //Bulletin of YU, issue 2. Yerevan. EU Publishing House. 2023. 118-129 pp. (in Armenian)
19. **Afanasyeva, A.** Russian Folk Tales [*Narodnye russkie skazki*]. volume 1. Publishing house "Science". Moscow. 1984. art. 511 p. (in Russian)
20. **Pomerantseva, E.** Russian Folk Tale [*Russkaja narodnaja skazka*]. Moscow. Publishing house of the USSR Academy of Sciences. 1963. 129 p.. (in Russian)

21. **Propp, V.** The Problem of Comedy and Laughter [*Problema komizma i smeha*]. Moscow. Publishing House "Art". 1976. 183 p.. (in Russian)
22. Russian Folk Tale [*Russkaja narodnaja skazka*]. Knebel Publishing House. Ed. by M. Sventitskaya. Moscow. 1910. 102 p.. (in Russian)
23. Laughter as a by-product and driving force of the holiday // Laughter: sources and functions [*Smech kak pobochnyj produkt i dvizhushhaja sila prazdnika // Smech: istoki i funkcii*]. St. Petersburg: Nauka Publishing House. Ed. A. Kozintsev. 2002. 62-63 pp.. (in Russian)
24. – 27. /Տե՛ս հայերեն գրականության ցանկում՝ in English/

Ընդունվել է / Received on: **03. 09. 2025**

Գրախոսվել է / Reviewed on: **15. 09. 2025**

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: **10. 12. 2025**

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Լիլիթ Արայիկի ՍԱՀԱԿՅԱՆ՝ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության

ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, Երևան, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ sahakyanlilit1982@gmail.com / [ORCID.org/0009-0006-7006-4255](https://orcid.org/0009-0006-7006-4255)

Lilit Arayik SAHAKYAN: Junior Researcher at the Institute of
Archaeology and Ethnography of NAS, Yerevan, RA,
e-mail:sahakyanlilit1982@gmail.com / [ORCID.org/0009-0006-7006-4255](https://orcid.org/0009-0006-7006-4255)